

Η συμβολή των Ελλήνων ιατρών στη διαμόρφωση της Δημόσιας Υγείας και της συλλογικής υγειονομικής αφύπνισης στα Ιόνια Νησιά (17ος -19ος αιώνας)

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΤΣΙΑΜΗΣ, Διδάκτορας Ιατρικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών, Επιστημονικός Συνεργάτης Εργαστηρίου Ιστορίας της Ιατρικής, Ιατρικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών,
 ΝΙΚΗ ΠΑΠΑΒΡΑΜΙΔΟΥ, Λέκτορας Ιστορίας της Ιατρικής, Ιατρική Σχολή Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης,

ΕΦΗ ΠΟΥΛΑΚΟΥ - ΡΕΜΠΕΛΑΚΟΥ, Επίκουρος Καθηγήτρια, Εργαστήριο Ιστορίας της Ιατρικής, Ιατρική Σχολή Πανεπιστημίου Αθηνών,

ΘΕΣΠΙΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, Καθηγητής Ανατομίας, Εργαστήριο Ανατομίας, Ιατρική Σχολή Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης, Ελλάς

Email: costastsiamis@yahoo.gr

papavramidou@hotmail.com

efpoulrebel@med.uoa.gr

dthespis@gmail.com

«Τίποτα δε γίνεται χωρίς έθνος. Όταν πέσ' η ανεξαρτησία, συνεπαίρνει και την ύπαρξή του, δεν αφήνει καλό οπίσωθ' της και αν ήταν ένδοξο το περασμένο, το ερχάμενο παρρησιάζει πολύ θλιβερό. Ελάμψανε τον παλιόν καιρό οι Έλληνες και η Ελλάδα, κι αν της εμποδιστήκανε όλα τα μέσα να αποκτήσει τη δόξα των αρμάτων, δεν εδυνηθήκανε να την εμποδίσουνε να στοχάζεται και να αγαπάει τα γράμματα. Μα τάχατες, ανοίγουνε της άνοιξης τα τριαντάφυλλα το χειμώνα;»

Γεώργιος Τυπάλδος-Ιακωβάτος
 Βουλευτής Ριζοσπαστικού Κόμματος
 Ιονίου Κράτους

Εισαγωγή

Πέραν του πρώτου μεγάλου κύματος φυγής προς τη Δύση που σημειώθηκε μετά την άλωση της Πόλης, ο πνευματικός στραγγαλισμός ανάγκασε διαχρονικά πολλούς επιστήμονες να εγκαταλείψουν την υπόδουλη Ελλάδα. Η αιμορραγία αυτή συνεχίστηκε για αιώνες. Εκτός από τη Δυτική Ευρώπη, πόλος έλξης στους κατοπινούς αιώνες ήταν οι Παραδουνάβιες Ηγεμονίες, η τσαρική Ρωσία και όσες ελληνικές περιοχές δεν τελούσαν υπό οθωμανική κατοχή όπως τα Ιόνια νησιά.

Τα Επτάνησα ακολούθησαν τη δική τους ιστορική διαδρομή η οποία σημαδεύτηκε από την εναλλαγή «πολιτισμένων κατακτητών», η πολιτική των οποίων επέτρεψε πρωτίστως την οικονομική ευμάρεια των νησιών και έως ένα βαθμό και την πνευματική άνθηση. Ο συνδυασμός αυτός έδωσε τη δυνατότητα στους Επτανήσιους της πρόσβασης και φοίτησης στα πανεπιστήμια της Δύσης, στην συντριπτική πλειοψηφία τους στην Ιταλία. Οι κατεξοχήν σχολές προτίμησης ήταν η Νομική και η Ιατρική στις οποίες, όσοι Επτανήσιοι δεν επέστρεψαν στην πατρίδα τους και παρέμειναν στη Δύση, άφησαν ανεξίτηλο το στίγμα τους καταλαμβάνο-

ντας υψηλότερες ακαδημαϊκές θέσεις. Οι ιατροί που επέστρεψαν κλήθηκαν να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους και μέσω της γνώσης τους συμμετείχαν ενεργά στα κοινωνικοπολιτικά δρώμενα της εποχής τους. Θα καταλάβουν θέσεις-κλειδιά στην κρατική διοίκηση και στα κέντρα λήψης αποφάσεων, γεγονός που τους προσέδωσε την ευκαιρία να επηρεάσουν τις πολιτικές των ξένων κατακτητών, να βελτιώσουν την υγεία και την ποιότητα ζωής των πολιτών αλλά κυρίως να αφυπνίσουν πνευματικά και εθνικά την Επτανησιακή κοινωνία. Γιατί μπορεί στη συνείδηση των υπόλοιπων υπόδουλων Ελλήνων τα Επτάνησα να φάνταζαν ως η μοναδική ελεύθερη ελληνική γη, η αλήθεια όμως ήταν πολύ διαφορετική.

Κοινωνία και Παιδεία στα Επτάνησα

«Ολόκληρη η Κεφαλονιά βρίσκεται στα όπλα γιατί η μια φατρία επιδιώκει να εξοντώσει την άλλη. Και η Βενετοί επωφελούνται από τις διχόνοιες των Ελλήνων...»

Richard Pococke 1740

Δεν θα συναντήσει κανείς αναφορές περιηγητών που να μην εξαίρουν τη φυσική και έμφυτη εξυπνάδα των Επτανησίων αλλά και καμία που να μην στηλιτεύει τα ελαττώματά τους. Ήδη από το 1610, και ύστερα από τέσσερεις αιώνες Ενετικής κυριαρχίας, ο Άγγλος περιηγητής Sandys δίνει το πρώτο στίγμα: *«Οι κάτοικοι είναι Έλληνες, ντύνονται ως Ιταλοί, αλλά τους ξεπερνούν στις αντεκδικήσεις...»*.¹

Οι περιγραφές των περιηγητών μας παρέχουν μια διαφωτιστική εικόνα αναφορικά με την κοινωνική κατάσταση, το επίπεδο διαβίωσης αλλά και την ένδεια της παιδείας των πολιτών. Οι αναφορές των William Lithgow (1610), Sieur d'Loir (1639), Richard Pococke (1740) Thomas Watkins (1788), André Grasset Saint-Sauveur (1789-98), Dimo Stephanopoli (1797) και Charles Rulhière (1798) είναι ενδεικτικές για την κοινωνική ανισότητα, αλλά και την αδιαφορία των Ελλήνων αρχόντων για τη μόρφωση του λαού.²

Η Επτανησιακή κοινωνία ήταν διαιρεμένη στην τάξη των ευγενών, στην τάξη των αστών (αποτελούμενη από τους επαγγελματίες, τους εμπόρους και τους επιστήμονες), και στην πολυπληθέστερη και περιφρονημένη τάξη των αγροτών και εργατών (*porolo*). Χαμηλά ημερομίσθια άνευ ωραρίου, εκβιασμοί, ξυλοδαρμοί και δολοφονίες προς παραδειγματισμό από τους μπράβους (*bravi*) των αρχόντων, η ανοχή των συντεχνιών σε τέτοιες τακτικές για ίδια συμφέροντα, ένα πλήθος δημοσίων υπαλλήλων και ένα πολύπλοκο και «βαρύ» Ενετικό γραφειοκρατικό σύστημα υπηρεσιών στοιχειοθετούσαν την εικόνα των Ιονίων Νήσων κατά το 17^ο και 18^ο αιώνα.² Όσο για την εκπαίδευση, κάποιοι ημιμαθείς κληρικοί ή ημιμαθείς διδάσκαλοι εκλεγμένοι από τις τοπικές κοινότητες δίδασκαν ελληνικά. Αυτοί που θα μπορούσαν ουσιαστικά να θεσπίσουν την εκ-

παίδευση ήταν οι ευγενείς. Όμως, οι ντόπιοι άρχοντες αποτελούν μια περιχαρακωμένη κοινωνική τάξη, πύνια στα χέρια των Ενετών. Όπως χαρακτηριστικά θα αναφέρει αιώνες αργότερα ο Ύπατος Αρμοστής Frederick Ward για τη διαφθορά της άρχουσας τάξης: *«Αληθείς φωτοσβέσται οι άρχοντες, ουδέποτε ενήργησαν προς μόρφωσιν και εκπαίδευσιν του λαού. Περιφροντούντες και αυτήν την εθνική γλώσσα (των ποπολάρων) εξεπαιδούντο εις τα πανεπιστήμια της Δύσεως, όπου ως επί το πολύ και αυτήν την πάτριον θρησκείαν εξώμνουν»*.³

Η γλώσσα άλλαξε. Με το πλήθος των ελληνικοποιημένων ιταλικών λέξεων, η γλώσσα κατάντησε ένα θλιβερό ιδίωμα. Μόνο η κατώτερη τάξη της πόλης και οι χωριάτες μιλούσαν την ελληνική γλώσσα. Οι εύποροι και οι επαγγελματίες μιλούσαν αποκλειστικά ιταλικά και μάλιστα παραφθαρμένα. Η νομοτελειακά αναμενόμενη, μετά από τους τόσους αιώνες Ενετικής διεφθαρμένης διοίκησης, πνευματική και κοινωνική παρακμή αναδεικνύεται μέσα από το υπόμνημα του Ιωάννη Καποδίστρια προς το Λόρδο Castleregh όταν κρινόταν η τύχη των Ιονίων νήσων (22 Νοεμβρίου 1815):

«Απονέμουσα προνόμια και κτήματα εις τους ευγενείς, παρείχεν εις αυτούς τα μέσα να εξαγοράζωσι την συνείδηση του λαού και καθιστώσι συστηματική την ανηθικότητα και την διαφθορά του τόπου. Η Βενετική πολιτική εφοβείτο την υπεροχή του ελληνικού πνεύματος και προσεπάθει να καταβάλη τούτο δια της αμάθειας, δια τούτο ουδέποτε επέτρεψε την σύστασιν δημοσίων σχολείων εν Επτανήσω».³

Η εκπαίδευση έως την κατάλυση της Ενετικής κυριαρχίας ήταν προνόμιο των ευγενών και των αστών. Ιδιώτες δάσκαλοι ανελάμβαναν την προετοιμασία των μαθητών πριν μεταβούν στην Ιταλία για τις πανεπιστημιακές τους σπουδές.⁴ Το «Κοινόν Φροντιστήριο» (*Idifferentemente aperta per tutti*) που ιδρύθηκε στα τέλη του 17^{ου} αιώνα, μόνο θεωρητικά ήταν αδιακρίτως ανοικτό σε όλες τις κοινωνικές τάξεις, αφού η αθλία κατάσταση των ποπολάρων και η ανάγκη για εργατικά χέρια στην οικογένεια ουσιαστικά καθιστούσε ουτοπική τη συμμετοχή των γόνων αυτών των οικογενειών.³ Η επιστημονικές εταιρίες που ιδρύθηκαν όπως η εταιρία τεχνών και γραμμάτων «Ακαδημία των Εξησφαλισμένων» (*Academia degli Assicurati*) στην Κέρκυρα το 1656 (με τις διάδοχές της το 1716 και το 1732) καθώς και η «Εταιρία Φιλογραμμάτων και Φιλομούσων Επαγρυπνούντων Ζακυνθίων» το 1791 με πρωτεργάτη τον ιατρό Φραγκίσκο Τζουλάτη, δίνουν κάποιες ελπίδες στα παιδιά που θέλουν να μορφωθούν.³

Η δημόσια εκπαίδευση και η δημόσια υγεία υπήρξαν από τις προτεραιότητες των επόμενων κατακτητών Γάλλων. Όπως όριζε η Πατριωτική Εταιρία που ιδρύθηκε το 1797 *«ο λαός δύναται να ονομασθή ελεύθερος μόνον όταν διαπαιδαγωγηθή»*. Πρόεδρος της εταιρείας ήταν ο ιατρός Πέτρος Βονδιώλης ο οποίος και εξεφώνησε ένα συγκινητικό λόγο περί ελευθερίας των πολιτών και των αγαθών τη Δημοκρατίας. Το επόμενο έτος λειτούργησε το Γαλλικό Σχολείο όπου οι γονείς προσκαλούνται *«όπως ενθαρρύνωσι τα τέκνα των να προσέλθωσι δια να φωτισθώσι εις την γλώσσαν»*.³ Στο κατοπινό σχολείο της Μονής Τενέδου στην Κέρκυρα των Χριστόφορου Περραιβού, Ανδρέα Ιδρωμένου και Ιωάννη Καποδίστρια κατά την περίοδο της Επτάνη-

σου Πολιτείας (1799-1807) τα παιδιά θα διδάσκονται πλέον Γραμματική, Φιλολογία, Αριθμητική ανάλυση, Γεωμετρία, Φιλοσοφία-Λογική & Μεταφυσική.³ Η περίοδος των Αυτοκρατορικών Γάλλων σηματοδοτείται από την ίδρυση της Ιονικής Ακαδημίας, ενός εκπαιδευτικού ιδρύματος για την προαγωγή της επιστήμης, της τελειοποίησης της γεωργίας, της βιομηχανίας και του εμπορίου, αλλά και της αύξησης του δημόσιου και ιδιωτικού πλούτου όπως χαρακτηριστικά αναφερόταν.³

Κατά την περίοδο της Αγγλοκρατίας, ο πρώτος Ύπατος Αρμοστής των Ιονίων, Λόρδος Maitland, βρέθηκε μπροστά σε μια κατάσταση όπου ο λαός πλέον δεν ανεχόταν άλλο δυνάστη. Το συμβάν της «πουλησιάς της Πάργας» στον Αλή Πασά, όξυνε περισσότερο τις σχέσεις Βρετανών και Ελλήνων. Ο Maitland αμέσως κατάλαβε το μεγάλο κίνδυνο ότι «τα γράμματα μπορούσαν να βοηθήσουν την επανάσταση και η Ρωμοσύνη να αποστατήσει από τη Μεγάλη Βρετανία».⁵ Πέρα όμως από την αδιαφορία του Maitland, οι επόμενοι Αρμοστές ενδιαφέρθηκαν για τη βασική μόρφωση. Ο λαός δεν ήξερε γράμματα «άλλ' όταν οι Ιγγλέζοι εσυστήσαν τα αλληλοδιδασκτικά σχολεία, εν' από τα λίγα καλά τους, δεν πέρασε πολύ καιρός που τα παιδιά όλα εμάθανε και τόσ' ογλήγορα που δεν πιστευότανε!».⁵

Βέβαια, στο σημείο αυτό πρέπει να σημειώσουμε και το μεγάλο κύμα φοιτητών από τα Ιόνια Νησιά προς τα Πανεπιστήμια της Ιταλίας. Το Ιταλικό Πανεπιστήμιο του 17^{ου} και 18^{ου} αιώνα διαχωρίζεται στο *Università degli Artisti*, όπου ανήκει και η Ιατρική, και στη Νομική Σχολή (*Università degli Juristi*). Έως ένα βαθμό, οι σύγχρονοί τους στηλιτεύουν τη «μόδα» της φοίτησης στην Ιταλία, στο πλαίσιο βέβαια των κοινωνικών ανισοτήτων: «Αντίς να διαβάζουν όλο ελληνικά σαν τους άλλους Ρωμαίους, εκείνοι τ'απαρτούσανε με μιας και, σαν να ήταν εμποδισμένο να μάθουνε και άλλες επιστήμες, επαίρνανε μοναχά στέφανο στη νομική και στη ιατρική».⁵ Τα κατεξοχήν πανεπιστήμια υποδοχής στην Ιταλία ήταν αυτά της Πάδοβας, της Μπολόνιας και της Πίζας.⁶⁻⁹ Η σταθερή παρουσία των Ενετών στην Πάδοβα από τον 15^ο αιώνα βοήθησε στη μαζική «εξαγωγή» φοιτητών από τα Ιόνια. Όμως όταν η ευρύτερη περιοχή περιήλθε στα χέρια των Αυστριακών (Συνθήκη του Campo Formio, 1797) αυτό οδήγησε στον αποκλεισμό της πρόσβασης των Ελλήνων φοιτητών, οι οποίοι γαλουχημένοι στην Ενετική κουλτούρα ενστικτωδώς απέφευγαν τη φοίτησή τους σε αυτό το Πανεπιστήμιο, εκτός κάποιων εξαιρέσεων. Η πόλη της Πίζας στο δουκάτο της Τοσκάνης με την εύκολη πρόσβαση μέσω του λιμένα του Λιβόρνο, έγινε σταδιακά ο νέος πόλος έλξης των φοιτητών.⁶ Οι φοιτητές ύστερα από τις εγκύκλιες, κατ'οίκον σπουδές στα Επτάνησα, δοκίμαζαν τις γνώσεις τους στις εισαγωγικές εξετάσεις των Ιταλικών Πανεπιστημίων στα Λατινικά, στην Αριθμητική, τη Λογική και τη Γεωμετρία. Η φοίτηση για την απόκτηση πτυχίου Ιατρο-φιλοσοφίας διαρκούσαν τρία χρόνια και όσοι επιθυμούσαν επιπλέον πτυχίο και στη Χειρουργική ήταν υποχρεωμένοι να παρακολουθήσουν άλλο ένα ακόμα έτος. Γίνεται αντιληπτό ότι οι γόννοι των αρχόντων αποτελούσαν τη συντριπτική πλειοψηφία των Επτανησίων φοιτητών. Όμως, δεν λείπουν και οι περιπτώσεις παιδιών ποπολάρων τα οποία μέσω υποτροφιών φοίτησαν και διέπρεψαν στην Ιταλία και στην Ελλάδα. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Κερκυραίου Πέτρου Βονδιώλη (1765-1808), γόνου φτωχής οικογένειας, ο οποίος φοίτησε στην Πάδοβα με έξοδα του Κωττουιάνιου Κολλεγίου. Το Collegio

Cottuniano, είχε ιδρυθεί από τον Βεροιώτη Ιάκωβο Κωττούνιο το 1653 και βοηθούσε τη φοίτηση στην Ιταλία των άπορων Ελλήνων φοιτητών.¹⁰ Αντίστοιχες περιπτώσεις συναντούμε και την εποχή της Αγγλοκρατίας, όταν ο φιλέλληνας ιδρυτής της Ιόνιας Ακαδημίας, Κόμης Frederick Guilford, ανελάμβανε τα έξοδα των σπουδαστών στην Αγγλία ή σε άλλες χώρες της Ευρώπης.

Οι απόφοιτοι της Ιατρικής που επιστρέφουν στα Επτάνησα ουσιαστικά μεταφέρουν στην πατρίδα τους την γνώση των διάσημων και καταξιωμένων Ιταλικών Ιατρικών Σχολών που συνεχίζουν την παράδοση του «Χρυσού Ιταλικού Αιώνα» της Ιατρικής του 17^{ου} αιώνα. Γενικότερα, η ευρωπαϊκή ιατρική γνώση γνωστοποιείται στον ελληνικό χώρο με τα εκδιδόμενα έντυπα ιατρικά βιβλία των Ελλήνων ιατρών που μεταφράζουν τα αντίστοιχα ευρωπαϊκά (κυρίως ιταλικά και δευτερευόντως γαλλικά).¹¹

Η Υγειονομική κατάσταση και το νοσολογικό φάσμα των Ιονίων Νήσων

Η άρχουσα τάξη διαχρονικά αγκιστρώνεται στον εκάστοτε κατακτητή αποκομίζοντας προνόμια και *«εστοχαζόντανε τους αδελφούς τους σαν πέτρες»*. Οι άρχοντες, τα φερέφωνα των κατακτητών, ή οι *κομεστάδες* όπως τους αποκαλούσαν οι ποπολάροι, αδιαφορούσαν για τα κοινά. Για την εξουσία και την άρχουσα τάξη, ντόπια και ξένα, πέρα από το προσωπικό συμφέρον και την διπλωματία, *«αδιάφορο ήτανε αν ανέπνεε κανείς αέρα βαλτώδη, αν επλημμύριζ'η θάλασσα τα σπίτια, αν θέριζε τα νήπια ο αέρας της λίμνης, αν εκολύμπαε ο κάτοικος της εξοχής μέσα στην υγρασία χλωμός»*.³

Η γεωστρατηγική και εμπορική σημασία των Ιονίων Νήσων ώθησε από τον 15^ο αιώνα τους Ενετούς να αντιμετωπίσουν τα προβλήματα της Δημόσιας Υγείας, ιδιαίτερα στους τομείς της ύδρευσης, των επιδημιών (Λοιμοκαθαρήρια) και της ιατρικής περίθαλψης του πληθυσμού (Νοσοκομεία, Ορφανοτροφεία, Πτωχοκομεία).¹²⁻¹⁷ Το Ενετικό σύστημα κρίνεται γενικά επιτυχές κυρίως λόγω της θέσπισης αυστηρών υγειονομικών κανονισμών που προφύλασσαν την Δημόσια Υγεία. Σε ιατρικό επίπεδο όμως, εκτός της αποτελεσματικότητας του ευλογιασμού και του δαμαλισμού κατά της ευλογιάς (18^{ος}-19^{ος} αιώνας), δεν μπορούν να επιδείξουν κάτι ιδιαίτερο αφού η εποχή χαρακτηρίζεται από την άγνοια της ύπαρξης των μικροβίων και των αντίστοιχων θεραπευτικών σκευασμάτων κατά των ασθενειών που προκαλούν.

Από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα σημειώνουμε αναφορές περιηγητών για την υγειονομική κατάσταση των νησιών αλλά και για την άγνοια ή/και αδιαφορία των κατοίκων σε στοιχειώδεις κανόνες δημόσιας υγιεινής. Ενδεικτική είναι η αναφορά του Γάλλου Επίτροπου στη Ζάκυνθο το 1798, Charles Rulhière, ο οποίος περιγράφει την διαδικασία αποξήρανσης των δερμάτων στα βυρσοδεψεία: *«...Η διαδικασία είναι απλή γιατί περιορίζει την απασχόληση των εργατών. Αλλά πρέπει να απαγορευθεί από την αστυνομία γιατί τα δέρματα αναδίνουν φοβερή δυσοσμία και αποτελούν κίνδυνο για την υγεία της πυκνοκατοικημένης πόλης»*.² Η καθαριότητα των

ΣΥΝΕΔΡΙΟ

ΡΗΓΑΣ ΦΕΡΡΑΙΟΣ, ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΣ, ΦΡΑΝΣΙΣΚΟ ΝΤΕ ΜΙΡΑΝΤΑ

- η Ελληνική Σκέψη στην Αυτοθέσμιση των Κοινωνιών, τον Διαφωτισμό και την Γνώση

ΑΞΙΟΝΑΣ ΙΙ: Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΣΚΕΨΗ ΣΤΟΝ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟ, ΤΑ ΚΙΝΗΜΑΤΑ, ΤΟΝ ΚΟΣΜΟ ΤΩΝ ΙΔΕΩΝ ΚΑΙ ΤΗΝ ΓΝΩΣΗ

www.academy.edu.gr

δρόμων μάλλον αποτελούσε το πάγιο πρόβλημα των Ενετικών κτήσεων στον Ελλαδικό χώρο από τον 15^ο αιώνα, το οποίο κληροδότησαν και στους κατοπινούς κατακτητές των Ιονίων έως την εποχή της ψήφισης αυστηρών νόμων κατά τη διάρκεια της Αγγλοκρατίας.¹⁹⁻²⁰

Το νοσολογικό φάσμα των Ιονίων νήσων δεν διέφερε ιδιαίτερα από αυτό της υπόλοιπης Ελλάδας, με κυρίαρχα νοσήματα την ελονοσία, τις πνευμονίες και την δυσεντερία.²¹ Τα λοιμώδη νοσήματα κατείχαν ιδιαίτερη θέση στο φάσμα αυτό με τις αναλογίες απλά να αλλάζουν από νησί σε νησί.²²⁻²⁶ (Πίνακας 1) Κατά καιρούς τα Επτάνησα πλήττον βέβαια και διάφορες επιδημίες (πανώλη, ευλογιά, χολέρα).²⁷⁻³⁴ (Πίνακας 2) Πέρα από τα εισαγόμενα δια των θαλασσιών οδών λοιμώδη νοσήματα, πολλές ασθένειες υδατογενούς αιτιολογίας οφείλονταν στη κακή συντήρηση των υδρευτικών δικτύων, γεγονός που άρχισε να διορθώνεται επί Αγγλοκρατίας.³⁵ Επίσης, ένα μεγάλο πρόβλημα για τα νησιά, λόγω της εμπορικής τους σημασίας και το πλήθος των ναυτικών, ήταν τα αφροδίσια νοσήματα με κυρίαρχη τη σύφιλη. Ενδεικτικό είναι το γεγονός ότι κατά την περίοδο 1817-1822, στο Νοσοκομείο Αφροδισίων Νοσημάτων της Κέρκυρας, στις 119 από τις συνολικά 292 γυναίκες που προσήλθαν, διεγνώσθη σύφιλη σε διάφορα στάδια της νόσου.³⁴

Νήσος	Ασθένειες
Κέρκυρα	ελονοσία, δυσεντερία, ευλογιά, σύφιλη
Λευκάδα	ελονοσία (<i>amphimerina paludoza</i>), πνευμονία, πλευρίτιδες (<i>malatia fisica</i>)
Κεφαλονιά	ελονοσία, πνευμονία, σύφιλη, βλεννόρροια
Ιθάκη	πνευμονία
Παξοί	τυφοειδής πυρετός, ρευματικές παθήσεις
Ζάκυνθος	ελονοσία, χολέρα, δυσεντερία
Κύθηρα	πνευμονία, δυσεντερία

Πίνακας 1. Τα συνηθέστερα νοσήματα των Ιονίων Νήσων κατά το 18^ο και 19^ο αιώνα.

Χρονολογία	Τόπος	Ασθένεια
1815	Κέρκυρα	Πανώλη
1816	Κεφαλονιά	Πανώλη
1817	Κέρκυρα	Σύφιλη
1837	Κεφαλονιά, Ζάκυνθος, Λευκάδα	Ευλογιά
1844	Κέρκυρα	Μηνιγγίτιδα
1850	Κεφαλονιά	Χολέρα
1852	Κέρκυρα	Ευλογιά
1855	Κέρκυρα	Χολέρα
1856	Κέρκυρα	Χολέρα

Πίνακας 2. Οι σημαντικότερες επιδημίες που έπληξαν τα Επτάνησα κατά τη διάρκεια της Αγγλοκρατίας

Ο ρόλος των ιατρών στην Υγειονομική αφύπνιση των Ιονίων Νήσων

Η συμμετοχή των Ελλήνων ιατρών στη υγειονομική αφύπνιση κινήθηκε σε δύο άξονες: τον διοικητικό (ως κρατικοί αξιωματούχοι ή δια μέσω του Ιατρικού Κολλεγίου) και στην διαφώτιση του λαού (Ιονική και Ιόνιος Ακαδημία).

Η επιστροφή στα πάτρια σημαίνει αυτομάτως και την κατάληψη σημαντικών θέσεων στους εκάστοτε διοικητικούς μηχανισμούς. Με δεδομένο τον αριθμό των αποφοίτων της Ιατρικής και της Νομικής, η Διοίκηση είχε πάντα την πολυτέλεια επιλογής στελεχών από μια δεξαμενή ιατρών και δικηγόρων. Με δεδομένο μάλιστα ότι ήταν γόνιμοι αστών και οι πατέρες αυτών είχαν επίσης διατελέσει αξιωματούχοι σε διάφορες θέσεις, άνοιγε διάπλατα ο δρόμος και για την πολιτική τους σταδιοδρομία. Εκτός από τις υγειονομικές επιτροπές, συχνά συναντούμε ιατρούς διορισμένους ως Ειρηνοδίκες, Πρωτοδίκες και Εφέτες. Γίνεται αμέσως αντιληπτό το «κληρονομικό» δικαίωμα άσκησης εξουσίας από τα μέλη της αστικής τάξης, το οποίο, αν μην τι άλλο, φαντάζει προκλητικό. Όμως πρέπει να ληφθεί υπόψη το καθεστώς που επικρατούσε για αιώνες, μέσα στο οποίο μεγάλωσαν γενεές Επτανησίων, και που έως ένα βαθμό θεωρείται ακόμα και από τα ίδια τα χαμηλά στρώματα, αναμενόμενο και νομοτελειακό.

Στα χρόνια της Ρωσικής κατοχής και της Επτανήσου Πολιτείας (1798-1807), οι ιατροί βρίσκονται στο προσκήνιο των εξουσιών. Στην πρώτη προσωρινή κυβέρνηση που εγκατέστησαν οι ναύαρχοι Ουσακώφ και Καδήρ Βέης τον Οκτώβριο του 1798, συμμετέχει ο ιατρός-δικαστής Μαρίνος Βαλσαμάκης. Οι ιατροί θα καταλάβουν αξιώματα σε νευραλγικά σημεία της διοίκησης των Ιονίων όπως η Επιτροπή Υψηλής Αστυνομίας ή θέσεις στην Προεδρία και βέβαια σε αμιγώς υγειονομικά αξιώματα (Υγειονομείο, Λοιμοκαθακτήρια). Αξίζει να σημειωθεί ότι η πρώτη μύηση του Ιωάννη Καποδίστρια στην πολιτική και την διοίκηση, έλαβε χώρα το 1801 στην Κεφαλονιά ασκώντας τα καθήκοντα του Επιτρόπου.⁶

Αυτό όμως που έχει ξεχωριστή αξία είναι το γεγονός ότι η πλειοψηφία των αστών-ιατρών που κατέλαβαν αξιώματα κατά την έλευση των Βρετανών έχουν την τάση να λειτουργούν πιο «εθνικά», στο πλαίσιο της ιδέας της απελευθέρωσης και της μελλοντικής ένωσης των Ιονίων με την Ελλάδα, όπως κατέδειξε και η δράση τους στην Επανάσταση.³⁶ Η Ελληνική Ιόνιος Βουλή την περίοδο της Αγγλοκρατίας, θα αναδείξει βέβαια τις πανάρχαιες διχόνοιες, μικροπρέπειες και έριδες της φυλής μας αλλά ταυτόχρονα θα επιδείξει ιδιαίτερη ευαισθησία για τις ανάγκες και την προστασία του λαού ερχόμενο σε μόνιμη ρήξη με τους Βρετανούς Ύπατους Αρμοστές. Στο πλαίσιο αυτό, ο ρόλος των ιατρών θα είναι καταλυτικός αφού οι θέσεις που κατείχαν τους έδιναν την ευελιξία και την δυνατότητα να διαπραγματευτούν ή και να απαιτούν αλλαγές επί υγειονομικών θεμάτων και υγειονομικής πολιτικής για τη διαφύλαξη της Δημόσιας Υγείας. Πρέπει να διευκρινιστεί βέβαια, ότι αυτή η αποστολή ήταν ευκολότερη κατά την Αγγλοκρατία. Τα οικονομικά, και στρατιωτικά συμφέροντα της Βρετανίας εκφράζονταν έως ένα βαθμό και δια μέσω της αποικιοκρατικής τους υγειονομι-

κής πολιτικής η οποία όμως δεν ερχόταν σε ρήξη με τις αιτιάσεις των ιατρών. Σε καμία περίπτωση οι Βρετανοί δεν θα ήθελαν να διακυβευτεί το εμπόριο της Μεσογείου ή να κινδυνεύσει ο στόλος που ναυλοχούσε στα Επτάνησα από ένα χαμηλό υγειονομικό επίπεδο των αποικιών και με ό,τι κινδύνους συνεπαγόταν αυτό.

Στο διάβα των ιστορικών περιόδων των Ιονίων Νήσων διακρίνουμε βέβαια διαστήματα με δυσλειτουργία των υγειονομικών μηχανισμών και μη τήρηση των κανονισμών. Η αιτία μπορεί να αποδοθεί στις εναλλαγές των ξένων κατακτητών και τις συνεχείς αλλαγές αξιωματούχων και συνθέσεων των υγειονομικών επιτροπών. Θα πρέπει να φθάσουμε στην εποχή της Αγγλοκρατίας όπου οι Βρετανοί θα είναι οι πρώτοι που θα κωδικοποιήσουν τους σωστούς αλλά χαώδεις Ενετικούς υγειονομικούς νόμους. Πλέον η αρρώστια αντιμετωπίζεται όχι μόνο ως ένα βιολογικό αλλά και ως ένα κοινωνικό γεγονός. Οι ασθένειες δεν επηρεάζουν μόνο το δημογραφικό επίπεδο του πληθυσμού σε μια δεδομένη χρονική στιγμή αλλά και την μακροχρόνια δομή και εξέλιξή του. Παράλληλα στο οικονομικό επίπεδο έχουν εμφανείς συνέπειες όπως απώλεια χρόνου εργασίας, κόστος περίθαλψης και μείωση εργατικού δυναμικού.³⁵

Οι Έλληνες ιατροί όμως δεν μπορούσαν ιστορικά να περιμένουν την άφιξη των Βρετανών. Η έλλειψη επαρκούς υγειονομικής διοίκησης σημειώνεται κατά την περίοδο της Επτανήσου Πολιτείας και κατά τη δεύτερη γαλλική κυριαρχία γεγονός που καθιστούσε επιτακτική τη λήψη μέτρων και την ίδρυση ενός διοικητικού οργάνου. Αυτό το κενό κάλυψε η ίδρυση του Ιατρικού Κολλεγίου με πρωτεργάτη τον Ιωάννη Καποδίστρια, το 1802, που απετέλεσε όχι μόνο ένα Ακαδημαϊκό Ιατρικό Ίδρυμα, αλλά κυρίως ένα γνωμοδοτικό και εκτελεστικό όργανο της Διοίκησης σε θέματα δημόσιας υγείας, αποτελούμενο από τους πλέον επιφανείς Έλληνες ιατρούς των Επτανήσων.

Στις 23 Μαρτίου 1802 ιδρύθηκε στην Κέρκυρα η πρώτη επιστημονική εταιρεία στον ελλαδικό χώρο, το «Ιατρικό Κολλέγιο» (*Collegio Medico*) ή «Εθνικός Ιατρικός Σύλλογος»: *«πατρίω ζήλω και αόκνω επιμελεία Ιωάννου Καποδιστρίου τότε αρχιγραμματέως της Επικρατείας, και άλλοτε ενός των ολίγων μεν, πλην ικανών της Ιπποκρατείου επιστήμης θεραπόντων, του οψιαιτέρου και τα της γραμματείας του ειρημένου Συλλόγου αναδειχθέντος»*.³⁷

Το Ιατρικό Κολλέγιο άσκησε μεγάλη επίδραση στην αναμόρφωση των υγειονομικών θεσμών των Ιόνιων νησιών στις αρχές του 19^{ου} αιώνα. Στις 23 Απριλίου 1802 παραδόθηκε στους Προβλεπτές της Υγείας της Κέρκυρας το σχέδιο Κανονισμού του Κολλεγίου. Η επιτροπή η οποία συνέταξε τον Κανονισμό της ίδρυσής του αποτελούνταν από τους γιατρούς Ιωάννη Λάσκαρη, Ιωάννη Καποδίστρια, Ιννοκέντιο Γιαλυνά, Φραγκίσκο Τζουλάτη και Μαρίνο Καλλέργη.³⁵

Σύμφωνα με το άρθρο 20 του Κανονισμού η αρμοδιότητα του Κολλεγίου να αποφαινεται σε θέματα δημόσιας υγείας, μπορεί να εκδηλωθεί είτε κατόπιν εντολής του Υγειονομείου είτε με πρωτοβουλία του ίδιου του Κολλεγίου. Ιδιαίτερα τα θέματα για τα οποία το Κολλέγιο μπορούσε να αποφανθεί αφορούσαν: α) την προστασία της παιδικής υγείας, δηλαδή την προστασία των εγκύων, των λεχώνων, τους κανόνες του δαμαλι-

σμού, την εκπαίδευση των μαιών και γενικά με οτιδήποτε «*τείνει να κάμη υγιεία και εύρωστα τα παιδιά*» (άρθρο 22), β) γνώση της υγιεινής κατάστασης του νησιού και βελτίωσή της, δηλαδή το Κολλέγιο μελετά οτιδήποτε έχει σχέση με τη γενική και τοπική νοσηρότητα και προτείνει μέτρα διόρθωσής τους. Αντικείμενο του ελέγχου του είναι τα θέματα δημόσιας υγείας που αφορούν την ατμόσφαιρα, τα έλη, τα λιμνάζοντα νερά, τις αλυκές, τις αποχετεύσεις, τις τάφρους, τους φυλακισμένους, τους ενταφιασμούς, τους δρόμους, τα σφαγεία, τις δεξαμενές, την ποιότητα των τροφίμων και των οινοπνευματωδών ποτών (άρθρα 22-23), γ) προστασία από επιδημικές, ενδημικές και μεταδοτικές ασθένειες, δηλαδή ερευνά για τις αιτίες των ενδημικών, μεταδοτικών νοσημάτων ή των επιζωοτιών και προπάντων της λύσσας των σκύλων και «*καταδεικνύει τα μέσα της προφυλάξεως εξ αυτών και της εκκριζώσεώς των*» (άρθρο 25)³⁸

Σύμφωνα δε με το άρθρο 33 το Κολλέγιο τοποθετούσε σε κάθε νησί μια επιτροπή (κομιτάτο). Αυτά τα Υγειοδημικά Κομιτάτα τα οποία εισηγήθηκε ο Ιωάννης Καποδίστριας και ιδρύθηκαν με διάταγμα του Αυτοκρατορικού Κομμισάριου των Ιονίων Νήσων Mathieu Lesseps στις 22 Ιουνίου του 1810, θεωρούνταν παραρτήματα του Ιατρικού Κολλεγίου της Κέρκυρας. Η σημαντικότερη Επιτροπή που λειτουργούσε στο πλαίσιο του Κολλεγίου ήταν η Υγειονομική Επιτροπή με κυριότερες αρμοδιότητές της την επίβλεψη του δαμαλισμού, την δωρεάν παροχή ιατρικής περίθαλψης στους φτωχούς και την εκπαίδευση των μαιών. Θεωρείται δε ότι αυτή η Επιτροπή επιτέλεσε την πρώτη οργανωμένη και μαζική εφαρμογή του δαμαλισμού στην Κέρκυρα, παρά τις προκαταλήψεις και τις έντονες αντιδράσεις του πληθυσμού λόγω φόβου και άγνοιας.

Με την έλευση των Βρετανών άλλαξε για άλλη μια φορά το Σύνταγμα των Ιονίων Νήσων. Το νέο Σύνταγμα καθόρισε το πλαίσιο αναδιοργάνωσης και διάρθρωσης των υγειονομικών υπηρεσιών.³⁹ Οι ιατροί πλέον θα είναι υποχρεωμένοι να υποδεικνύουν στη διοίκηση τα κατάλληλα υγειονομικά μέτρα που θα περιορίσουν τους κινδύνους μετάδοσης ασθενειών, όπως αυτό ορίστηκε βάσει του ΙΑ' νόμου του Ιονίου Κοινοβουλίου και ο οποίος έδινε στους δημόσιους ιατρούς την αρμοδιότητα ελέγχου της Δημόσιας Υγείας.⁴⁰ Σύμφωνα μάλιστα με τους Εγχωρίους Κανονισμούς της Κέρκυρας και της Ζακύνθου, ο ιατρός «*θέλει περιέρχεται περιοδικώς άπαντα τα χωρία του Τμήματος του εξετάζων παν το δυνάμενον να γίνη πρόξενον ασθενειών και αντιβαίνων εις την δημοσίαν υγεία*».⁴⁰ Την εποχή της Αγγλοκρατίας, η μέριμνα των αξιωματούχων ιατρών κρίνεται σημαντική όχι τόσο λόγω της ίδρυσης επιστημονικών εταιρειών, συλλόγων ή τη σπουδαιότητα των ιατρικών συγγραμμάτων τους όσο εκ της σπουδαιότητας των προτάσεών τους στους υγειονομικούς και δημοτικούς νόμους τους οποίους θέσπισαν τα δημοτικά συμβούλια των Επτανήσων.⁴¹ Σημαντικότερες ήταν και οι προτάσεις τους στην σύνταξη και εφαρμογή του Υγειονομικού Κανονισμού του Ιονίου κράτους το 1838.⁶ Σύμφωνα με τις προτάσεις τους κάθε νησί διαιρέθηκε σε διαμερίσματα και σε κάθε ένα από αυτά διορίστηκε ένας υπεύθυνος ιατρός. Οι ιατροί ήταν υποχρεωμένοι να υποβάλλουν μηνιαία στατιστική έκθεση στην οποία αναφέρουν «*τον αριθμόν των ασθενών, τη φύσι των ασθενειών, τας γενικάς ή ειδικάς αιτίας τούτων και την θεραπευτικήν μέθοδον*».⁴¹ Οι εκθέσεις υποβάλλονται στον Αρχίατρο και ακολούθως αυτός με εισηγητική έκθεση προς το Υγειονομείο πρότεινε μέτρα για την εξάλειψη της νόσου. Σημαντική όμως ήταν

και η κρατική ευαισθησία στο θέμα της δωρεάν περίθαλψης των απόρων και της παροχής φαρμάκων προς αυτούς.⁴¹

Η βασική μέριμνα των ιατρών ήταν η προφύλαξη ή η καταστολή των επιδημιών, η φροντίδα των απόρων και ο έλεγχος της πορνείας. Στο πλαίσιο όμως του αγώνα κατά των επιδημιών ξεχωρίζουν οι προσπάθειες ενάντια στου «πυρετούς» (ελονοσία) και ο αγώνας κατά της ευλογιάς. Για την καταπολέμηση της ελονοσίας οι ιατροί εισηγήθηκαν και πέτυχαν να ψηφιστεί ως νόμος του Κράτους στις 16 Ιουλίου 1819, η υποχρεωτική εργασία (*αγγαρεία*) για την αποξήρανση των ελών, όλων των πολιτών εκτός από τους ηλικιωμένους και τα γυναικόπαιδα : *«γιαίες με λιμνασμένα νερά, όλως διόλου άκαρπες ή κάρπιμα εις πολλά μικρόν μέρος εξαιτίας λιμνασμάτων και αι οποίαι δια τα αίτια αυτά είναι επιβλαβείς εις την δημόσιαν υγιάν...»*.³⁵

Η ευλογιά αποτέλεσε ένα από τα θανατηφόρα λοιμώδη νοσήματα στην ιστορία της ανθρωπότητας. Τα βασικά προφυλακτικά μέτρα κατά της νόσου ήταν ο ευλογιασμός κατά τον 18^ο αιώνα και ο δαμαλισμός κατά τον 19^ο αιώνα. Ο δαμαλισμός αντικατέστησε τον, επικίνδυνο λόγω επιπλοκών, ευλογιασμό και αποτέλεσε σταδιακά το πλέον ενδεδειγμένο, για τα επιστημονικά δεδομένα της εποχής, προφυλακτικό μέσο παγκοσμίως.⁴²⁻
⁴⁵ Το 1810 ιδρύθηκε μια Κεντρική Επιτροπή Δαμαλισμού των Ιονίων Νήσων, που εξέδιδε οδηγίες για τον τρόπο του εμβολιασμού με τη μέθοδο της *δαμαλίδος*. Στις οδηγίες αυτές περιλαμβάνονται οι χαρακτήρες του κανονικού και του νόθου ή εκφυλισμένου δαμαλισμού.³⁵

Ο κοινωνικός ρόλος της Ιονικής και της Ιονίου Ακαδημίας

Το 1807, με ενέργειες του Γάλλου αυτοκρατορικού επίτροπου Julien Bessières ιδρύεται η Ιονική Ακαδημία Κέρκυρας, στο πρόγραμμα της οποίας συμπεριλήφθησαν μαθήματα Δημόσιας Υγείας, Παιδοκομίας και Προληπτικής Ιατρικής με έμφαση την Μαιευτική.¹⁰ Αυτό το ίδρυμα προσέελκυσε σύντομα το ενδιαφέρον των φιλομαθών νέων. Η μεγαλύτερη όμως προσφορά ήταν οι δημόσιες διαλέξεις προς ενημέρωση των πολιτών πάνω σε βασικά θέματα υγείας και κοινωνικής μέριμνας.¹⁰ Δυστυχώς, το 1814, με απόφαση του Άγγλου κυβερνήτη στρατηγού Campel η Ιονική Ακαδημία έπαψε να λειτουργεί. Σε λίγα χρόνια όμως από τις στάχτες της Ιονικής Ακαδημίας θα ξεπηδήσει μια διάδοχος κατάσταση με ενέργειες του φιλέλληνα Κόμη Frederick North Guilford (1766-1827). Η προετοιμασία της Ακαδημίας διήρκεσε από το 1820 έως το 1824 κυρίως λόγω των δυσκολιών που προκαλούσε στον Guilford ο Έπατος Αρμοστής Maitland, στο πλαίσιο της πάγιας άρνησής του περί ιδρύσεως εκπαιδευτικών ιδρυμάτων. Γενικά, η αμφοτέρη αντιπάθεια και μίσος των δύο Βρετανών ήταν πασίγνωστη στα Επτάνησα, κάτι που φυσικά συσπείρωσε τους Έλληνες γύρω από τον Guilford.⁵ Ο φιλέλληνας Κόμης θα αφήσει ανεξίτηλο το όνομά του στην ιστορία των Ιονίων και με την ίδρυση, εξ ιδίων πόρων, ενός νοσοκομείου στην Κέρκυρα το 1826.⁵

Η Ακαδημία λειτούργησε σε δύο περιόδους (1824-1828 και 1844-1865), μέχρι δηλαδή την προσάρτηση των Ιονίων Νήσων στο Ελληνικό Κράτος, και διέθετε τέσσερις Σχολές: Νομική, Ιατρική, Φιλοσοφία και Θεολογία.⁴⁶ Εκτός από επιστημονικό κέντρο αποδείχθηκε λίκνο της εθνικής δράσης για την απελευθέρωση των Ιονίων Νήσων ενώ καθιέρωσε και τα πρότυπα τη Δημόσιας Παιδείας. Οι επιστήμονες που στελέχωναν την Ακαδημία είχαν επιστρέψει από τη Πάδοβα, την Μπολόνια, την Πίζα, τη Βενετία και τη Νάπολι. Πιο συγκεκριμένα, στην Ιατρική Σχολή, οι διδάσκοντες προσέφεραν υψηλού επιπέδου γνώσεις ενώ ταυτόχρονα μειώθηκε αισθητά η φυγή των φοιτητών προς τη Δύση.⁴⁶ Ύστερα μάλιστα από ενέργειες του Guilford, η Βιβλιοθήκη της Ακαδημίας μέσα σε ένα χρόνο από τη λειτουργία της, απέκτησε 8.000 βιβλία. Ο Guilford θα αναλάβει μάλιστα με δικά του έξοδα τη συνέχιση των σπουδών των άριστων, αλλά άπορων, φοιτητών στο εξωτερικό σε Ιατρικές Σχολές της Αγγλίας ή της Ιταλίας. Στα Αρχεία της Ακαδημίας έχουν αποτυπωθεί τα ονόματα των Ελλήνων ιατρών που την διεύθυναν ή δίδασκαν στην Ιατρική Σχολή (Φιλητάς, Μαράτος, Πλάρνος, Θεριανός, Σπάθης).⁵ Η Ακαδημία συνέχισε το έργο της με σκοπό την πρόσβαση φοιτητών από όλες τις κοινωνικές τάξεις και τη διαφώτιση του λαού σε θέματα Δημόσιας Υγείας. Δυστυχώς έως τα χρόνια της Ακαδημίας, ο απλός λαός ήταν ακόμα δέσμιος της αμάθειας και της δεισιδαιμονίας. Η Πρακτική Ιατρική ήταν ευρέως διαδεδομένη και οι κάτοικοι μόνο στις οξείες και επώδυνες ασθένειες απευθυνόταν στους ιατρούς.³⁴

Στο πλαίσιο αυτό, ο ρόλος της Ακαδημίας σε συνεργασία με το Κράτος και σύμφωνα με τις κείμενες διατάξεις ήταν η αποφοίτηση πιστοποιημένων ιατρών που να εμπνέουν εμπιστοσύνη στο λαό και να εισακούγονται. Για το θέμα της αναγνώρισης των τίτλων σπουδών είχαν μεριμνήσει διαχρονικά όλοι οι κυβερνώντες με σκοπό την πάταξη του τσαρλατανισμού. Ο έλεγχος του ιατρικού δυναμικού και η νομιμοποίηση των τίτλων δεν καταφέρθηκε ενάντια στους λαϊκούς θεραπευτές αλλά έδωσε το δικαίωμα σε όσους το επιθυμούσαν να συμπληρώσουν τις γνώσεις τους στην Ακαδημία και να νομιμοποιηθούν.³⁵ Η καταπολέμηση των ασθενειών και η τήρηση των υγειονομικών κανονισμών περνούσε αναγκαστικά μέσα από την καταπολέμηση της αγυρτείας με σκοπό την αμοιβαία εμπιστοσύνη λαού και ιατρών, κάτι που τελικά επετεύχθη.

Επιφανείς Ιατροί με κοινωνική και πολιτική δράση στα Επτάνησα

Πλήθος ιατρών σε διάφορα αξιώματα μνημονεύονται στα Αρχεία των νησιών και εδώ θα παραθέσουμε ενδεικτικά τέσσερεις από τους επιφανέστερους, η διαχρονική δράση των οποίων ήταν αποφασιστικής σημασίας στη διαμόρφωση της υγειονομικής πολιτικής στα Επτάνησα.^{6-8,10,43,47}

Άγγελος-Αναστάσιος Τσουλάτης ή Τζουλάτης (1723-1798). Γεννήθηκε στο Ληξούρι της Κεφαλονιάς και σπούδασε Ιατρική στην Πάδοβα. Άσκησε το επάγγελμα του ιατρού στο Λιβόρνο, στη Μπολόνια και στην

Κωνσταντινούπολη ως προσωπικός ιατρός του πρέσβη της Βενετίας και ως διευθυντής του Νοσοκομείου Σταυροδρομίου. Διορίσθηκε Αρχίατρος της Κεφαλονιάς και ήταν εισηγητής των εμβολιασμών κατά της ευλογιάς. Το 1763 εξέδωσε στη Βενετία την πρωτοποριακή του επιδημιολογική μελέτη με τα αποτελέσματα των εμβολιασμών. Αποτέλεσε εκ των βασικών ιδρυτών της Γεωπονικής και Οικονομικής Ακαδημίας στο Αργοστόλι το 1791.

Αάζαρος ντε Μόρδος (1744-1823). Εβραϊκής καταγωγής, γεννήθηκε στην Κέρκυρα και ήταν γόνος οικογένειας με μακρά ιατρική παράδοση. Σπούδασε στην Πάδοβα και εξάσκησε το επάγγελμα του ιατρού στην Κέρκυρα. Ήταν ιδρυτικό μέλος του Ιατρικού Κολλεγίου. Επέδειξε πλούσια ιατρική και κοινωνική δράση και ήταν ένθερμος υποστηρικτής των εμβολιασμών ως μαζικό μέσο προφύλαξης των πολιτών. Ήταν μέλος της πρώτης επιτροπής για τον εμβολιασμό κατά της ευλογιάς.

Ιωάννης-Φραγκίσκος Τσουλάτης ή Τζουλάτης (1762-1805) Πρόκειται για το υιό του Άγγελου-Αναστάσιου Τσουλάτη. Γεννήθηκε στο Ληξούρι της Κεφαλονιάς και σπούδασε στην Πάδοβα. Αποφοίτησε το 1782 και με την επιστροφή του αναμείχθηκε με την πολιτική. Διετέλεσε Αρχίατρος Κεφαλληνίας, και Διοικητής της Ιθάκης. Ήταν ιδρυτικό μέλος του Ιατρικού κολλεγίου. Πρωτοστάτησε σε ιατρικό και πολιτικό επίπεδο στη μαζικοποίηση και τη διάδοση του δαμαλισμού, ως ασφαλέστερης μεθόδου κατά της ευλογιάς. Ένθερμος δημοκράτης, τάχθηκε με τους Γάλλους και διετέλεσε Αρχίατρος του Στρατιωτικού Νοσοκομείου της Κέρκυρας και Υγειονόμος. Εκλέχθηκε βουλευτής και Γερουσιαστής Κεφαλληνίας επί Ρωσο-Τούρκων και διετέλεσε κατά σειρά Γραμματέας του Κράτους της Επτανήσιου Πολιτείας, Υπουργός επί των Στρατιωτικών και των Οικονομικών. Ήταν στενότατος συνεργάτης του Ιωάννη Καποδίστρια.

Ιωάννης Καποδίστριας (1776-1831) Γεννήθηκε στην Κέρκυρα και σπούδασε Ιατρική στην Πάδοβα. Ασχολήθηκε με τη χειρουργική και εντυπωσίασε με την δεξιοτεχνία του και την αφιλοκέρδειά του. Εργάστηκε στο Οθωμανικό Νοσοκομείο της Κέρκυρας μέχρι το 1808 όταν και ανέλαβε υπηρεσία ως διπλωμάτης στο υπουργείο εξωτερικών της Ρωσίας. Εμπνευστής του Ιατρικού Κολλεγίου της πρώτης ελληνικής επιστημονικής ιατρικής εταιρείας με αρμοδιότητες: τον έλεγχο του ιατρικού επαγγέλματος (έλεγχος διπλωμάτων και εξετάσεις για χορήγηση νόμιμης άδειας σε ιατρούς και χειρουργούς), τις ιατροδικαστικές γνωματεύσεις, τη λήψη μέτρων για τις επιδημίες, τον έλεγχο των φαρμακείων, την προστασία της παιδικής ηλικίας και των εγκύων, την εκπαίδευση μαιών και την γενική υγειονομική κατάσταση του νησιού. Ως γραμματέας της Επικρατείας εισηγήθηκε το θεσμό των Υγειοδημικών Κομιτάτων στον Αυτοκρατορικό Κομμισάριο των Ιονίων Νήσων Mathieu Lesseps, τα οποία μεριμνούσαν για: την έγκαιρη λήψη μέτρων στις επιδημίες, την εκτέλεση του δαμαλισμού, τη λειτουργία του θεσμού του ιατρού των πτωχών, τον έλεγχο και περιστολή των αφροδισίων νοσημάτων και την εκπαίδευση των μαιών. Ως πρώτος Κυβερνήτης της Ελλάδος έλαβε τα πρώτα σοβαρά μέτρα για την υγεία με την εισαγωγή του θεσμού της καραντίνας, όρισε Γενικό έφορο της Υγείας και σύστησε έκτακτες υγειονομικές επιτροπές στην Αίγινα, τον Πόρο και το Ναύπλιο. Σύστησε την Υγειονομική Ακαδημία, τα Υγειονομολιμεναρχεία και εξέδωσε πλήθος αυστηρών υγειονομικών κανονισμών.

Δεν θα ήταν άτοπο αν χαρακτηρίζαμε ως ανεκτίμητη την συνεισφορά των Ελλήνων ιατρών στην υγειονομική αφύπνιση των Ιονίων Νήσων. Καθίσταται αντιληπτό ότι η παρουσία των ιατρών στα κέντρα διοίκησης ήταν ο καταλύτης που άλλαξε την υγειονομική, και σε μεγάλο βαθμό την κοινωνική και την πολιτική κατάσταση στα Ιόνια Νησιά. Η αστική τάξη, παρά την θεωρητική ισοπέδωσή της από τους Δημοκρατικούς Γάλλους, συνέχισε να τροφοδοτεί με ικανά στελέχη τον κρατικό μηχανισμό και οι ιατροί που επιστρέφουν μετά το πέρας της φοίτησής τους μεταφέρουν τις γνώσεις της εποχής τους στα Επτάνησα. Ο 19^{ος} αιώνας είναι η περίοδος όπου τα μεγάλα Ευρωπαϊκά κράτη αρχίζουν να έχουν σοβαρότερο κρατικό υγειονομικό σχεδιασμό για την Προληπτική Ιατρική και τη Δημόσια Υγεία. Όταν οι Βρετανοί θα θελήσουν να εισάγουν αυτού του τύπου τις επιστημονικές καινοτομίες, στο πλαίσιο της ευρύτερης αποικιοκρατικής υγειονομικής τους πολιτικής, θα βρουν ως συμμάχους τις ιατρικές κοινότητες των νησιών, τα μέλη των οποίων έχαιραν ιδιαίτερης εκτίμησης αλλά κυρίως είχαν την πολιτική γνώση και την ικανότητα της διοίκησης. Με την πολιτική δύναμη που απόρρεε από τα αξιώματα που κατείχαν, οι ιατροί εισηγήθηκαν και εφάρμοσαν τα πλέον ενδεδειγμένα μέσα, στο πλαίσιο των επιστημονικών γνώσεων της εποχής, για τον έλεγχο και την διαφύλαξη της Δημόσιας Υγείας. Τέλος, η δημιουργία επιστημονικών ιδρυμάτων κατά το 19^ο αιώνα προσέδωσε στο λαό την δυνατότητα ενημέρωσης και λήψης εκλαϊκευμένων βασικών υγειονομικών γνώσεων. Ίσως τελικά το σχόλιο στην αναφορά του Επιθεωρητή των Βρετανικών Νοσοκομείων της Μεσογείου, John Davy, προς το Υπουργείο Αποικιών να μην απείχε πολύ από την πραγματικότητα: *«εάν δεν υπήρχε η ελονοσία, αυτά τα νησιά θα ήταν ανώτερα και από τη δική μας χώρα και τα περισσότερα μέρη της Ευρώπης από άποψη γενικής υγιεινής και πιστεύω ότι και από πλευράς θνησιμότητας θα ήταν στα ίδια επίπεδα ή περίπου στα ίδια»*.

Βιβλιογραφία

- [1] Σιμόπουλος Κ. Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα (333 μ.Χ.- 1700). Τόμος Α΄. Εκδ. Στάχυ, Αθήνα 480-481, 499, 521,577-579
- [2] Σιμόπουλος Κ. Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα (1700-1800). Τόμος Β΄. Εκδ. Πιρόγα, Αθήνα 491, 521,523,776
- [3] Θεοτόκης Σπ. Η Εκπαίδευσις εν Επτανήσω (1453-1864). Κέρκυρα Κερκυραϊκά Χρονικά τόμος 5, 1956:6-9, 11-16,22-29,51-67,80-84
- [4] Τζιβιρά Π. Σχολεία και Δάσκαλοι στη Βενετοκρατούμενη Κέρκυρα (16^{ος}-18^{ος} αι.). Θρακική Βιβλιοθήκη 7 (Σειρά διατριβών και εγχειριδίων 3), Αθήνα 2003: 25-37,177-180,
- [5] Τυπάλδος-Ιακωβάτος Γ. Ιστορία της Ιόνιας Ακαδημίας. Κριτική έκδοση και επιμέλεια Ασδραχάς Σ. Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη. Αθήνα 1982: 5-7, 45
- [6] Πεντόγαλος Γ. Γιατροί και Ιατρική Κεφαλονιάς στα χρόνια των ξενικών κατακτητών (1500-1864). University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2004:43-44,447-449.
- [7] Marketos S., Lascaratos J. The links between the Medical School of Bologna and the Hellenic Medical World. *Medicina nei Secoli arte e Scienza* 1990;2:113-125.
- [8] Marketos S., Lascaratos J. , Diamandopoulos A. The links between the Medical School of Padua and the Hellenic Medical World. *Medicina nei Secoli arte e Scienza* 1992;4:45-58.
- [9] Σταυρόπουλος Σ., Λασκαράτος Ι., Μαρκέτος Σ. Διπλώματα Ελλήνων Σπουδαστών του Πανεπιστημίου της Πάδοβας (18^{ος}-19^{ος} αιώνας). *Δελτίο Εραλδικής και Γενεαλογικής Εταιρίας Ελλάδος* 1992;8: 289-299.
- [10] Λασκαράτος Ι. Ιστορία της Ιατρικής. Εκδ. Πασχαλίδης Αθήνα 2004:823-835.
- [11] Καραμπερόπουλος Δ. Η αποδοχή της Ευρωπαϊκής Ιατρικής επιστήμης μέσω των Ελληνικών βιβλίων της Προεπαναστατικής Περιόδου. Η επιστημονική σκέψη στον Ελληνικό χώρο (18^{ος} -19^{ος} αιώνας). Αθήνα 1998:331-346.
- [12] Ασωνίτης Σ., Λασκαράτος Ι. Νεότερες ειδήσεις για την υγειονομική και νοσολογική κατάσταση της Κέρκυρας κατά την Πρώιμη Βενετοκρατία. *Δελτίο Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας Της Ελλάδος* , Αθήνα 1987;30:5-18.
- [13] Lotter G. L'organizzazione sanitaria a Venezia, Venezia a le Peste 1348-1797. Marsilio Editori, Venezia 1979:99-102.
- [14] Tiepolo M. Avanti L'Istituzione del Magistrato. In : *Difesa della Sanità a Venezia. Secoli XIII-XIX. Mostra Documentaria.* Venezia 1979 : 11-14.
- [15] Selmi P. Il Magistrato alla Sanità. In : *Difesa della Sanità a Venezia. Secoli XIII-XIX. Mostra Documentaria.* Venezia 1979 :28-50.
- [16] Palmer R. L'azione della republica di Venezia nel controllo della peste. Lo sviluppo della politica governativa, Venezia e la peste 1348-1797. Marsilio Editori, Venezia 1979: 105-107.
- [17] Konstantinidou K. et al. Venetian Rule and Control of Plague Epidemics on the Ionian Islands during 17th and 18th centuries. *Emerging Infectious Diseases* 2009;15(1):39-43.
- [19] Papadia-Lala A. Ospizi ed Ospedali nell'Isola di Creta sotto il dominio Veneziano. Ed. Istituto Ellenico di Studi Bizantini e Postbizantini di Venezia. Venezia 1996:155-156.
- [20] Atti Emanati Dal Secondo Parlamento degli Stati Uniti Delle Isole Jonie sotto la Costituzione del 1817 durante la sua prima sessione tenuta nell' anno 1823, stampati con autorizzazione del Governo generale. Corfu, Nella Stamperia del Governo. Atto No 84, IV Ses. 17/29 Jun. 1839: 92-98. Ιστορικό Αρχείο Κέρκυρας.

- [21] Tsiamis C., Kalantzis G., Tompros N., Poulakou-Rebelakou E. Lord Byron's first voyage in Greece (1810) and the neglected case of malaria. *Journal of Royal Society of Medicine* 2011;104 (8):316-320.
- [22] Λασκαράτου Ι., Λάσκαρη Ι. Αιτίες θανάτου κατά τον 18^ο αιώνα στη νήσο Κέρκυρα. *Πρακτικά Ιατροχειρουργικής Εταιρείας Αθηνών* 1982:3-10.
- [23] Σιδέρης Ν. Αρρώστιες και άρρωστοι στη Λευκάδα τον 19^ο αιώνα. *Ιστορικά* 1983; 1(1):101-120.
- [24] Parch J. Κεφαλονιά, Ιθάκη και λοιποί νήσοι. Αθήνα 1892:90-91.
- [25] Ανωγιάτης- Pelé Δ., Αθανασοπούλου Ι. Αστικός οικιστικός ιστός και θνησιμότητα στους Παξούς (19^{ος} και 20^{ος} αιώνες). *Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα* 2011: 73-74.
- [26] Statistical Report on the Sickness, mortality and invaliding among the troops serving in the Mediterranean. *Parliamentary Papers, XVI (166), 1839:199, 210-215.*
- [27] Tsiamis C., Thalassinou E., Poulakou-Rebelakou E., Anogiatis-Pelé D., Hatzakis A. Serving at the Mediterranean colonies: Infectious diseases control in the Ionian Islands during the British Protection (1815-1864). *Journal of the Royal Army Medical Corps* 2013 (υπό έκδοση)
- [28] Typaldos-Preténdéris C. Du choléra épidémique observé à Cephalonie en 1850. *Athènes* 1850 : 38.
- [29] Εφημερίδα «Φιλαλήθης». Φυλ. 26^{ης} Φεβρουαρίου, 26^{ης} Ιουλίου, 22^{ης} Αυγούστου, 13^{ης} Σεπτεμβρίου, 30^{ης} Σεπτεμβρίου, 15^{ης} Οκτωβρίου, 23^{ης} Οκτωβρίου, 31^{ης} Οκτωβρίου, 8^{ης} Δεκεμβρίου, 16^{ης} Δεκεμβρίου 1852. *Ιστορικό Αρχείο Κέρκυρας*
- [30] Tully J. The History of Plague as it has lately appeared in the Islands of Malta, Gozo, Corfu, Cefalonia etc. London: Ed. Longman, 1821: 90-92, 168-169.
- [31] Lavrano C. Sulla meningite cerebro-spinale-miasmatica che la dominato nell'Isola di Corfu nei mesi di Novembre e Dicembre 1843, Gennajo e Febbrajo 1844. Corfu: Nella Tipografia del Governo, 1844.
- [32] Davy J. Notes and Observations on the Ionian Islands and Malta with some remarks of Constantinople and Turkey, and on the system of a Quarantine as at present conducted. Vol. 1. London: Ed. Smith Elds & Co, 1842:218,226,239,242.
- [33] Goodison W. A Historical and Topographical Essay upon the Islands of Corfu, Leucadia, Cephalonia, Ithaca and Zante etc. London: Ed. Thomas & George Underwood, 1822:59, 230-237.
- [34] Hennen J. Sketches of the Medical Topography of the Mediterranean comprissing an account of Gibraltar, the Ionian Islands, and Malta to which is prefixed, a sketch of a Plan for Memoirs on Medical Topography. Vol. II. London: Ed. Thomas & George Underwood, 1830: 190-191,200-201, 204, 228, 377, 415.
- [35] Λασκαράτος Ι. Πρόληψη της αρρώστιας και κοινωνική προστασία στα Επτάνησα επί Αγγλοκρατίας (1815-1864). *Διατριβή επί υφηγεσία. Αθήνα* 1984: 20,35,65, 93-95,105-109.
- [36] Πουρναρόπουλος Γ. Έλληνες και ξένοι ιατροί κατά την Επανάσταση του 1821. *Δελτίον Ιατρικής Εταιρείας Αθηνών* 1953; 1:231-254.
- [37] Μάνδουλα Μ. Ιατρικό Κολλέγιο (Collegio Medico). *Ιατρικά Χρονικά Βορειοδυτικής Ελλάδος - Ιατροχειρουργική Εταιρεία Κέρκυρας* 2011;7(1):47-55.
- [38] Μοσχόπουλος Δ., Λασκαράτος Ι. Το Ιατρικό Κολλέγιο της Κέρκυρας και οι δραστηριότητές του. *Τεκμήριον* 1998;1:43-63.
- [39] Le Tre Costituzioni (1800, 1803, 1817) Delle Sette Isole Jonie. Sezione V, Della Sanità. *Tipografia Mercurio di G. Nicolaides Filadelfe, Corfu* 1849: 242-243.
- [40] Λασκαράτος Ι., Μαρκέτος Σ. Υγειονομικά μέτρα για την πρόληψη των επιδημιών στα Επτάνησα το 19^ο αιώνα. *Materia Medica Greca* 1982;4:431-437.
- [41] Λασκαράτος Ι., Λάσκαρης Σ. Η ιατροκοινωνική μέριμνα στις νήσους του Ιονίου κατά την Αγγλοκρατία. *Ιατρικά Χρονικά* 1981;4(4):376-382.

ΣΥΝΕΔΡΙΟ

ΡΗΓΑΣ ΦΕΡΡΑΙΟΣ, ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΣ, ΦΡΑΝΣΙΣΚΟ ΝΤΕ ΜΙΡΑΝΤΑ

- η Ελληνική Σκέψη στην Αυτοθέσμιση των Κοινωνιών, τον Διαφωτισμό και την Γνώση

ΑΞΙΟΝΑΣ ΙΙ: Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΣΚΕΨΗ ΣΤΟΝ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟ, ΤΑ ΚΙΝΗΜΑΤΑ, ΤΟΝ ΚΟΣΜΟ ΤΩΝ ΙΔΕΩΝ ΚΑΙ ΤΗΝ ΓΝΩΣΗ

www.academy.edu.gr

[42] Λασκαράτος Ι. Εμμανουήλ Τιμόνης (1669-1718 έως 1720): Βιογραφικά και εργογραφικά. Εις: Ο Κορυφαίος Χιώτης Ιατρός Εμμανουήλ Τιμόνης και η εποχή του. Ιατρική Εταιρεία Χίου, Χίος 2000:31-42

[43] Λασκαράτος Ι., Μαρκέτος Σ. Λάζαρος ντε Μόρδος (1744-1823): Ο «Επτανήσιος Ιπποκράτης» και η εποχή του. *Materia Medica Greca* 1988;1:93-98.

[44] Λασκαράτος Ι., Μαρκέτος Σ. Νεώτερα στοιχεία δια την εφαρμογή του εμβολιασμού κατά της ευλογιάς εις τα Επτάνησα. *Materia Medica Greca* 1981;1:104-109.

[45] Λασκαράτος Ι., Μαρκέτος Σ. Η αρχή του τέλους του ευλογιασμού και οι σχετικές έρευνες του Άγγελου-Αναστασίου Τσουλάτη. *Materia Medica Greca* 1988;5:429-432.

[46] Πεντόγαλου Γ. Η Ιατρική Σχολή της Ιονίου Ακαδημίας. Διατριβή επί υφηγεσία, Θεσσαλονίκη 1980.

[47] Lascaratos J. Marketos S., Greek doctors who played a major role in the political life of the 19th century. *Proceedings of the XXXIInd International Congress on the History of Medicine, Antwerp 1990: 507-513.*